

ÁCSAI ROLAND (1975) Budapest

ÁCSAI ROLAND

„Mint hóemberek álmai a nyárról”

Kálnoky László költészetéről

Kálnoky László generációjának más alkotóival – például Vas Istvánnal, Rónay Györggyel vagy Radnóti Miklóssal – ellentétben nem a század húszas–harmincas éveiben oly divatos szabadversektől jutott el a kötött, klasszikus versformák használatáig. Nádor Tamásnak adott interjújában így vall erről: „Ahogyan a klasszikus zene a romantikán át a modernbe váltott, úgy jutottam én is a rímes, szabályos, szép hangzású verstől – több évtizedes gyakorlattal, s a világlíra megismerése révén – mai kötetem versképletéig. Előbb a rímről szoktam le, de még jambizáltam, majd szabálytalan sorokat iktattam be, s meg-megfuttattam őket. Aztán ez a laza kötöttség is széttört, s mindenkor mondanivalóm szabta meg a lehető legszabadabb formát. S már nem riadtam meg semmiféle diszharmóniától” (Népszabadság, 1981. június 27.). Az igazi sikert számára éppen ezek a minielbeszélésekkel felérő szabadversek hozták meg, főleg a humorosságuk okán. Kálnoky e versekben létrehozott egy Homálynoki Szaniszló nevű alteregót, aki felfogható Kosztolányi Esti Kornéljának ügyefogyottabb változataként.

Kálnoky első verseskötetének megírásakor Egerben élt, így válhatott a kisvárosi spleen költőjévé, míg mestere, Baudelaire a nagyvárosi spleen költője volt: a múlt század eleji Eger miliójéről, hangulatáról, városképéről és lakóiról legtöbbit talán Kálnoky lírájából tudhatunk meg. Hogy mennyire Baudelaire volt Kálnoky mestere, arra legjobb bizonyíték az *Óda Charles Baudelaire szelleméhez* az első kötetből, *Az árnyak kertjéből*, ami az 1932 és 1938 között született verseit tartalmazza: „A végtelen kopár rónáin vándorolva, / míg forró fény zuhog, a lélek szomjazik. / A szél a kutakat homokkal telehordta, / s gyengülő lábai gépiesen viszik”. Baudelaire szellemét azzal is őrzi e vers, hogy a francia alexandrint szólaltatja meg magyarul – méghozzá abban a formában, ahogyan Tóth Árpád tette Baudelaire-fordításaiban. A „nyugat-európai versformák” esetében és a nyugatos költők óta a „laza jambusnál” elég, ha csak a sorok vége az, ám néha előfordulnak Kálnokynál is tisztán, vagyis végig jambikus sorok: „üres vigasz, komédiás remény”. Kálnokynál a jambuspótló spondeusokon kívül becsúszik néha egy-egy pirrichius és trocheus is. De ez nem baj. Ebben a Baudelaire-versben a költő felváltva használja a francia alexandrin nővégű és hímvégű változatait, de nem nibelungizálja őket.

Kálnokyt még az is Baudelaire-hez köti, hogy felismerte magában a tudat alatti, az állati ösztönök sötétebb oldalát, és ezt gyakorolta meg is verselte. Ő ennyiben válhatott a „bűn” költőjévé. Már az első kötetének első verse is erről szól: „Az a kis ember ott belül / ugrál, torz fintorokat vág, nevet” (*Az a kis ember ott belül*). A kötet második verse még tovább tematizálja a tudatalatti erejét: „Jó, hogy nem láthat senki meg belül, / hol ingoványos és fekete táj / riaszt, sötét iszap fortyogva hűl, hol minden csupa bürök és nadály. / Ott denevérek laknak és manók [...] és boszorkányok undok üstje lóg”. Innen ered az a középkorian groteszk hangulat, ami a költő egyik védjegyévé válik, és ami az utolsó, humoros elbeszélő versekben is jelentkezik. Kálnoky a pesszimista iskolát képviseli, és néha úgy érezni, mintha ő lenne a költőbőrbe bújt Kafka.

Kálnoky első kötetének fontos momentuma a megbetegedésének (*Morbus Hungaricus*), a tüdőbaj jelentkezésének a megverselése. A kór ettől kezdve negyven évig elkísérte, és egy komoly műtétet eredményezett, ami a *Szanatóriumi elégiát* is ihlette. Az életművének jellemző részei továbbá a szakítóversek, a szerelmi bánatokról írt művek sora. Az olvasó úgy érzi, Kálnokynak nem volt szerencséje a szerelemben. Ez a téma leginkább ott csúcsozódik ki, amikor egyszerre ír a bordái kivételéről és a szerelmi bánatáról, és úgy tűnik, mintha a szakítás nagyobb megpróbáltatás lenne az életveszélyes betegségnél és műtétnél. De ezekkel a versekkel már át is ugrottunk a sokkal érettebb darabokat tartalmazó második kötetbe, a *Lázás csillagon*-ba. Az említett szonett a *Bordaműtét* címet viseli: „Ha akkor láttad volna azt a tálat, / melybe vérem folyt! Micsoda utálat

[...] Ha láttad volna azt, mit én se láttam, / válltól lapockán túl feltárva hátam, / megszántál volna tán egy pillanatra.” (Érdemes megnézni a szinte extrémül tiszta rímek sorát, sehol egy asszonánc!)

A vers átvezet Kálnokynak a közvélekedés szerinti legnagyobb verséhez, a *Szanatóriumi elégiához*. Az ilyen megállapításokat a költők nemigen szokták szeretni, és nem volt ezzel máshogy Kálnoky sem, ezért írhatta ezeket a sorokat egyik gyűjteményes kötete utószavában: „Hogy miért könyveltek el sokan, hosszú időn át egyversű költőnek (a *Szanatóriumi elégia* volt az a bizonyos egyetlen vers), mások miért tartották költészetemet csupán fordítói munkám melléktermékének, arra itt nincs értelme kitérni. Talán ez a kötet nélkülem is rájuk cáfol.” Kálnokyt azért is bánthatta, hogy egyverses költőnek tartják, mert szinte minden verse a nagy vers megírásának igényével született. Ezért sem ritkák nála a hosszabb művek, amikben a tájleírásai például mindig remekek. A *Szanatóriumi elégia* számomra egyfajta fordított *Hajnali részegség*. A kiinduló helyzet mindenesetre mutat némi hasonlóságot. Kosztolányi és Kálnoky verse is abból az alapszituációból indul ki, hogy nem tudnak elaludni, és felnéznek a csillagokra. De amíg Kosztolányi ebből egy roppant pozitív belátásra jut, tudniillik arra, hogy az „égbe bál van”, és hogy ő egy nagy, transzcendens erő vendége volt, addig Kálnoky erre a végkövetkeztetésre: „mily borzasztó, hogy itt vagyok”. (A teljes első versszak így szól: „Az éjjel, hogy szívem zakatolt szakadatlan, / s dobolt, aludni nem hagyott, / és ablakom mögött ragyogtak dús csapatban / a tiszta téli csillagok, / forró párnáimon forogtam jobbra-balra, / s ekkor történt meg velem, hogy ráeszméltem arra, / mily borzasztó, hogy itt vagyok.”) A *Hajnali részegséggel* való párhuzam egyébként szinte csak az első strófára igaz. A vers formája a már említett alexandrin és egy nyolc szótagos, jambikus sor kapcsolata, ami felidézheti bennünk a valóságos eredetű, ambroziánus-sort is. Annál is inkább, mert még a penthémimerész-metszeteket is megtalálni bennük. A tizenhárom sorok belső sormetszeteit általában megtartja, de itt például nem: „Az éj, mint óriásszárnyú, fekete lepke”. Mint látjuk, itt az *óriás* után kéne a sormetszet, ám elmarad. Persze az is igaz, hogy az összetett szavaknál a metszet eshet néha a szó belsejébe is, és akkor bár „optikailag” nem látjuk a szünetet, értelmileg mégis érezhetjük. Más költőnél is előfordul efféle licencia. Ami még ennél is érdekesebb, az a meglehetősen gyakori rímismétlések-szóismétlések sora. Mintha Kálnoky túlságosan ragaszkodott volna a hipertiszta rímekhez: „Az aggodalmasak, elég nagy volt a számuk, / a kórt, mely birkózott velük, / figyelték; pontosan tudták gaffkyszámuk”; „Hogy a sebész kivett hét bordarészt belőlem, / a természetben mit jelent, / s éppúgy, ha a halál majd elrabolja tőlem / az örökkévaló jelent?” [kiemelések – A. R.]. A második idézet esetében kicsit más a helyzet, mint az elsőben, hiszen itt azonos hangalakú szavakról van szó, tehát homonimiáról, nem szóismétlésről. De most jöjjön egy újabb példa, ahol az *álló* szó ismétlődik: „De úgy esett, hogy egy hozzátok közel álló / közösség fogadott tagul. / Létem két út között csupán rövid megálló...” [kiemelések – A. R.]. Az utolsó példám már nem is annyira a szóismétlésekre vonatkozik, hanem a tiszta rímek keresésének megszállottságára: „Hány szürke alkonyat lepett meg észrevétlen, / testvéreim, tinálatok! / Sok évig jámborul és együgyűen éltem, / akár a boldog állatok. / A fűrge gondolat, ha itt járt, már szaladt is. / Rémképek voltatok. Kinőtt a föld alatt is / a körmötök, szakállatok.” [kiemelések – A. R.] Érdekes, hogy Kálnoky az alexandrin felezőpontja előtt nem mindig tartja a jambikusságot: „felöltözöm, három pokrócba csomagolnak”. Ez verstanilag akkor lenne pontos, ha a félsor vége nem növégű lenne (*három*), hanem hímvégű. De néhány eltérés megengedhető egy ekkora versen belül, ahol többségében verstanilag pontosak a végződések. Valószínűleg tudatos döntés alapján hagyta bent őket, talán azért, hogy így is jelezze a lét tökéletlenségét (de azt is mondhatjuk, hogy az első félsorokat néha magyaros, ütemhangsúlyos sorokban hagyta).

Tandori Dezső a *Szanatóriumi elégia* elemzésekor egyik könyvében felveti, hogy a strófák formáját valami előkép szülhette, de tovább nem megy a nyomozásban. Igaza volt. Kálnoky bevallottan Baudelaire-t tartotta mesterének, és egy kis intencióval elég volt kinyitnom a francia költő kötetét, ahol kis lapozgatás után rá is találtam az *Egy dög* című versére Szabó Lőrinc fordításában, ami pont ugyanezekkel a sorkapcsolatokkal dolgozik: tehát az alexandrin és a nyolc szótagú, jambikus sor kapcsolatával. Kálnoky versformájának eredete nyilvánvalóan ez a fordítás volt tehát! Tandori ezt írja erről a versről a *Költészetregény* című művében: „Ó, ha én a mai életemet így el tudnám mondani! Csak körüljárni próbálok.” Máshol: „Ezt nem lehet túl gyakran megismételhetni, Kálnoky talán így fordult az ironikus stílushoz, menedékül. A pálya sok-sok utolsó évén át, végig [...] a *Szanatóriumi...*-val

olyan előnyt szerzett, hogy a maga versenyét megnyerte vele.” Látható, hogy Tandori is úgy véli, ez Kálnoky legnagyobb verse, amiből ő is sokat merített, főleg *A járóbeteg* című kötetében: „Magam nagyon sokat tanultam ebben (is) Kálnokytól, ha szabad *A járóbeteg* című könyvemre utalni [...]. Ha Kálnoky vélhette is úgy (vagy sem), hogy ironikus stílusának kialakításához bármit is jelenthetett az én pár szerényebb próbálkozásom, legfőljebb a forma kollokvialis oldásáról lehetett szó, a többi neki mind rég »megvolt«. És hála az égnek, ő adott nekem többet. Erről versekben próbáltam meg tanúskodni.”

Mit is tudtunk meg ebből a passzusból? Azt, hogy Tandori és Kálnoky oda-vissza hatottak egymásra. Tandori sokat tanult *A szanatóriumi...*-ből, és Kálnoky Tandori szabadabb verseiből, stílusából. Az első esetre nézzük meg Tandori említett versét, aminek a *Hashártyaszakadási elégia* címet adta, és Kálnokynak ajánlotta: „Gyere, te légi zsákba varrt test kapaszkodása, / láb karmolás tífzalon, / vagy ölyv elől galambok jegenyekapkodása, / menekülés és borzalom”. Tandori ebben a versben *A szanatóriumi...* versformáját is megidézi, amennyiben itt is egy alexandrin és egy jambusi nyolcas ismétlődésére épít. Ám annyi látható, hogy míg Kálnoky alexandrinja tizenhárom szótagos, addig Tandorié tizenégy: az alexandrinja hét szótagos félsorok kapcsolatából jött létre, vagyis két trochaikus végződést kapunk, és jönnek a ti-tá-tik, ahogy az kell. Ez a nibelungizált alexandrin egyik változata. Van ebben a kötetben egy *Kálnokynak* című vers is: „Nem várja azt magasság, / hogy lejjebb megsirassák, / mit bánja ügyetek, / ugyan-eriggyetek!” Első ránézésre nem érthetjük a formai kapcsolatot, de másodjára már igen: itt két sorba tördelt és rímes végződésű alexandrinokról van szó, hetes és hatos sorok kapcsolatáról. (Az ilyen alexandrinokat egyébként álarcos alexandrinoknak nevezik.)

És mit tanult Kálnoky Tandoritól? Milyen lírai párbeszédet folytatott vele? Első verse Tandorihoz egy szonett volt (nem véletlenül, hiszen Tandori ebben az időben elevenítette fel a szonett műfaját, ekkor születtek *A mennyezet és a padló* kötet versei), és *T. D.-nek* a címe: „Ennének-e medvecukrot a medvék? / Elvileg igen, ha a csemegét / el nem nyelné a széles szakadék, / mely embertől medvét tátongvá megvéd.” Így kezdődik a vers, és egy óhajtással zárul: „A járható ösvényt felismerem / már messziről, s száll szívem sóhaja: / jó írni és élni à la koala.” Tandori szonettjeinek stílusa szemmel láthatóan hatott az idősebb mesterre, de a fiatalabb pályatárs szabadversei is Kálnokyra. Erről például a *Költői levél Tandori Dezsőhöz* című vers tanúskodik, amiben a költő ironikus, néhol szinte gúnyos hangot üt meg, ám mégis érződik az egymás iránti kölcsönös elismerés: „Ezúton köszönöm / a rám pazarlott és levélpapírodra ragasztott / verébtollat. Szívesen viszonzom válaszlevelemben / némi macskaszőrrel, ha négy macskám közül a legutolsó is / nem halálozott volna el még 1964 nyarán.”

Tandori egyik könyvében Kálnoky világképe esetében egyébként panteizmust emleget, de én inkább egy küzdelmesen megélt Istenhitről beszélnék, amire sok példát találunk összegyűjtött versei között. Kálnoky László a legnagyobbak közül való költő volt, akkora mesterségbeli tudással, amilyenel ma csak kevesek rendelkeznek, mégis mintha az életművében – legalábbis a primerben, és nem a műfordítóiban, mert ott sokféle verslábát használt – túlságosan megmaradt volna a jambikus verseknél, és más versformával nem nagyon kísérletezett-dolgozott (jambikus forma a szonett és a ballada is, ahogy a drámai jambus is). Ellenben pálya- és nemzedéktársai – például Vas István és Radnóti Miklós – más versformákban is alkottak, ahogy Weöres Sándor is, illetve a Nyugat első nemzedéke is sokszínűbb képet mutatott verstanilag. Weöres költői nagysága-újítása ebből (is) érthető-mérhető! Abból, ahogy annyi versformát felhasznált az alkotásaihoz, mint senki más, és újakat is kitalált, kísérletezett velük.

Pataky Adrienn a szonettkönyvében (*A hangzatkától a szonettkoszig*) felhívja a figyelmet Kálnoky felező tizenkettesekben írt szonettjére, a *Magyar költő a XVI. században* címűre, de én ezen kívül nem jambusi versformát Kálnokynál csak a rímtelen *Nyársírató* című versében találtam. A versbe szép lassan bekúsznak a daktilusok: „Már fölszakadoztak a nyár sebei.” Hogy aztán két teljes hexameter sort is alkossanak, de nem egymás után: „harciszekér tördelte robogva a fák koronáját”, „Hallod-e még vágtatni a távoli lángparipákat?”.

Mint az reményeim szerint ebből az elsősorban a verstan irányából közelítő esszéből kiderült, Kálnoky életműve még számos titkot, irodalomtörténeti összefüggést rejtegethet számunkra, amikre csak akkor bukkanhatunk rá, ha olvassuk őt, akinek írásművészete a költészetünk megújításának szempontjából origópont lehet.